

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ I (4. Hafta)

BİRİNCİ MEŞRUTİYET

KANUN-İ ESASİ

31 MART VAKASI

İKİNCİ MEŞRUTİYET

İKİNCİ MEŞRUTİYET DÖNEMİ FİKİR AKIMLARI

Birinci Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi

Osmanlı Devleti'nin ancak Meşruti yönetim ile kurtulabileceğine inanan aydınlar, bu yönetim biçiminin uygulanmasını sağlayacak şekilde devletin sosyal, siyasi ve hukuki yapısında gerekli değişikliklerin yapılması gerektiğini düşünüyorlardı. Bu hareketin temsilcilerine Genç Osmanlılar adı verilmişti. Bu aydınlar 1865 yılında “Genç Osmanlılar Cemiyeti” adı altında gizli bir cemiyet kurmuşlardı. Bu cemiyetin önde gelen isimleri Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, Mısırlı Prens Mustafa Fazıl Paşa ve Mithat Paşa idi. Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin amacı Osmanlı'daki mutlakiyetçi yönetim şeklini meşrutiyete yani anayasalı bir hükümdarlık rejimine dönüştürmektir. Genç Osmanlıların Avrupa'daki faaliyetleri sırasında, İtalyan ve Alman milli birliklerini gerçekleştiren Genç İtalyanlar, Genç Almanlar gibi derneklerin faaliyetlerine benzetilerek, kendilerine Genç Osmanlılar veya Genç Türkler, yani Jön Türkler denilmiş, bu deyim sonradan bizim siyasi tarihimize de girmiştir.

* Jön Türkler Avrupa'daki bu faaliyetlerinde bir fikir birliği kuramamışlardır. Bu sebeple, 1872'de dağıldılar ve İstanbul'a dönmek zorunda kaldılar. Aralarındaki tek ortak fikir, istibdat idaresinin yıkılmasıydı. Genç Osmanlıların fikirlerini bazı devlet adamları da benimsiyordu. Meşrutiyet düşüncesine karşı olan Sultan Abdülaziz, başta Mithat Paşa ve Hüseyin Avni olmak üzere Genç Osmanlılar tarafından tahttan indirildi, yerine V. Murat tahtta geçirildi. Mithat Paşa ve anayasa taraftarları onun meşrutiyeti ilan edeceğini umdular. Ancak padişah daha ilk günlerdeki tutumuyla ve anayasa karşıtlarını memnun edecek davranışlarıyla bu umutları yıktı. Aynı dönemde padişahın hastalığı da arttı. Bunun üzerine meşrutiyeti ilan edeceğine söz veren II. Abdülhamid tahta getirilmişti. Abdülhamid padişah olunca, Mithat Paşa'nın başkanlığında bir komisyon anayasa hazırlıklarına başladı ve Mithat Paşa'yı da sadrazamlığa getirdi. Bu sırada Osmanlı Devleti, Bosna-Hersek ve Sırp isyanları ile uğraşmaktaydı. Balkanlar yoğun bir şekilde bu buhranlarla sarsılırken, Avrupalı devletler müdahale etmekte gecikmediler ve bu meseleleri bir sonuca bağlamak için İstanbul Konferansı'nı topladılar.

Kanun-i Esasi'nin İlanı

- * İşte Osmanlı Devleti'nin bu iç ve dış siyaset ortamında İstanbul Konferansı'nın ilk oturumunun yapıldığı sırada 23 Aralık 1876 günü Kanun-i Esasi ilan edildi. Konferansa katılan devletler Osmanlı Devleti'ne birtakım reform hareketlerini dayatmaya ve Balkan buhranını çözmeye hazırlanırken, meşrutiyetin ilanı ile bu durum engellenmeye çalışıldı. Gerçekten, Anayasa ilanının tam İstanbul Konferansı'nın açılış gününe rastlamasında diplomatik bir taktik vardı. Fakat I. Meşrutiyet 1808 Sened-i İttifak'tan başlayıp, Tanzimat ve Islahat Fermanları'ndan geçerek oluşmuş hem bir fikir hareketinin ve hem de siyasi uygulamaların varmış olduğu bir sonuçtu.
- * I. Meşrutiyet'in ilanı ile Türk toplumuna ilk anayasa sağlanmış, devlet iktidarını belirli prensiplere bağlayan bir siyasi sisteme yani meşrutiyet yönetimine geçilmiş oldu.
- * Kanun-i Esasi (anayasa) 119 maddeden oluşmaktaydı. Buna göre yürütme işlerinin gerçek yapıcısı, düzenleyicisi, bakanları doğrudan seçen ve yöneten padişah'tı. Yasama işleri Mebusan Meclisi ve Ayan Meclisi'nden Kurulu bir Genel Meclis tarafından yürütülecekti. Gerçekte ise yasama faaliyetleri yine padişaha bağlı olacaktı. Bu bakımdan meclisin yetkileri sınırlıydı.

- * Ayan Meclisi üyelerini hayat boyu olmak koşuluyla padişah, Mebusan Meclisi üyelerini de halk seçecekti. Meclisin feshi yetkisi ise yine padişaha aitti. Bu anayasa hükümdarı yeterince kısıtlamamış tam tersine onu ve otoritesini, yasal ve meşru hale getirmiştir. Bununla birlikte anayasa, fert hürriyetine değer vermiş, bireyler arasındaki eşitliği, öğretim, basın, vicdan, ticaret ve sanat hürriyetlerini, mal ve mesken masuniyetini ve diğer klasik ferdi hürriyetleri koruma altına almıştır. Mahkemelerin bağımsızlığı ve açıklığı, belirli yargı kurumları dışında olağanüstü bir mahkeme veya hüküm vermek yetkisine sahip bir komisyon teşkil olunamayacağını da öngörmüştür.
- * İlk parlamento, 19 Mart 1877’de Sultan II. Abdülhamid’in katıldığı bir törenle Dolmabahçe Sarayı’nda açıldı. Meclis-i Mebusan’ın ilk toplantısı 20 Mart 1877 günü Sultanahmet’teki Darülfünun binasında yapıldıktan kısa bir süre sonra 24 Nisan 1877’de, Çarlık Rusya’sı Osmanlı Devleti’ne savaş ilan etti. I. Meşrutiyet hareketi fazla sürmedi. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’na varan Balkan buhranı içinde ilan edilmişti.

- * Bir yandan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkması, üzerine II. Abdülhamid, Anayasa'nın kendisine tanıdığı yetkiye dayanarak, Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ı süresiz tatil etti. Bu suretle Meşrutî Monarşi de sona erdi. II. Abdülhamit, halk tarafından “Meşrutîyet ve Hürriyet Kahramanı” olarak kabul edilen Mithat Paşa'yı sadrazamlık görevinden alıp tutuklattı. Bu suretle anayasanın 113. maddesi, ilk defa bu anayasayı yapan ve bu maddeye karşı çıkan Mithat Paşa'ya uygulanmış oldu.
- * İlk meşrutîyet denemesi başarısızlıkla sonuçlandı II. Abdülhamid meclisi dağıtırken anayasaya dokunmadı. Anayasa şeklen de olsa II. Meşrutîyetin ilanına kadar yürürlükte kaldı.

İkinci Meşrutiyet

- * Osmanlı aydınları arasında gelişmekte olan anayasacılık ve hürriyetçilik hareketinin arkası kesilmedi. II. Abdülhamit'in istibdatını yıkmak, böylece gelişme ve ilerlemeyi hızlandırmak üzere Jön Türkler çalışmaya ve örgütlenmeye başladı. Bu örgütlenmelerin en güçlüsü ve sonuca varanı ise İttihat ve Terakki Cemiyeti oldu. II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ı kapatması, yönetime karşı İttihat ve Terakki Cemiyeti etrafında toplanan yeni bir muhalefetin doğmasına yol açtı.
- * İttihat ve Terakki Cemiyeti, bazı kaynaklarda değişik tarihlere rastlanmakla beraber, 3 Haziran 1889'da İttihad-ı Osmanî (Osmanlı Birliği) adıyla İstanbul'da Askeri Tıbbiye Okulu'nda kurulmuştur. Aynı yıl Paris'teki Jön Türklerin lideri Ahmet Rıza Bey ile ilişki kurduktan sonra cemiyet Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır. Cemiyet, kurulduktan sonra, Paris, Cenevre ve Kahire'de şubeler açmış, İstanbul'da pek çok taraftar toplamış, Tıbbiye, Harbiye ve Mülkiye öğrencileri arasında hızla yayılmıştır.

* İttihat ve Terakki hareketinin en büyük kusuru, Abdülhamid'in tahttan indirilmesi sonrası için bir fikir birliği ve ortak görüş gerçekleştirememiş olmasıdır. Hepsi de sadece istibdat rejiminin sona erdirilmesi gerekliliğinde ve meşrutî bir yönetimin kurulması zorunluluğunda birleşmişlerdir. Fakat Meşrutîyet'in ilanı halinde devlette oluşacak siyasi yapı, aralarında görüş ayrılığı doğurmuş, bu da bölünmelere yol açmıştı. Ancak 1900 yılından itibaren bu dağınıklığın ortadan kaldırılması için bazı düşünceler ortaya atılmaya başlandı. İttihat ve Terakki içinde belirmeye başlayan görüş ayrılıklarını gidermek ve bütün Jön Türkleri bir araya getirmek amacı ile 4 Şubat 1902 tarihinde Paris'te bir Jön Türk Kongresi toplanmıştır. Kongre fikir ayrılıklarını uzlaştırma yerine, bu ayrılıkları şiddetlendirerek ve Jön Türkleri iki gruba parçalayarak sona erdi. Paris'te bir araya gelmiş olan Jön Türkler, Prens Sebahattin'in çevresinde bulunanlar ile İttihat ve Terakki'nin ilk kurucuları ve Ahmet Rıza Bey'in çevresinde toplananlar olmak üzere ikiye ayrıldılar.

- * Aslında İkinci Meşrutiyet öncesinde farklı gruplar padişaha karşı bu cemiyet etrafında toplanmıştı. Bunun iki sebebi vardı:
 - * **Birincisi** II. Abdülhamid'in uyguladığı baskıcı yönetimdi. Sultanın bu uygulamasının sebebi kendisine karşı oluşacak muhalefeti yok etmek ve otoritesini sağlamlaştırmaktı. **İkinci sebep ise halkın vergilerden dolayı ezilmesiydi.** 1906 yılının başlarında Osmanlıda vergi ayaklanmaları başladı. Osmanlı-Rus Savaşı'nın yenilgisinin zararını toparlamak için konan bu vergiler halkın tepkisine yol açtı.
- * 1906 Eylülünde Selanik'te üyelerinin çoğunluğunu askerlerin teşkil ettiği, Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kurulmuştu. Bu cemiyet, 27 Eylül 1907 tarihinde İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşti. Böylece İttihat ve Terakki, askerleri de bünyesine almış bulunuyordu.
- * Bu tarihlerde Balkanlarda ve özellikle Makedonya'da büyük bir karışıklık yaşanıyordu. Avusturya-Rusya mücadelesine paralel olarak Balkanların durumu iyice karışmaya başlamıştı. Bu atmosfer içinde İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola Haziran 1908'de Reval'de buluştular ve Avrupa sorunlarını görüştüler. Ancak görüşmeler sırasında iki devletin Osmanlı topraklarını parçalamaya karar verdikleri düşüncesi kuvvetlenmişti.

- * Bunun üzerine devleti içine düştüğü bu güç durumdan kurtarmak için İttihat ve Terakki Cemiyeti harekete geçmeye karar verdi ve 1908 Temmuz ayı başlarında bir bildiri dağıtarak amacının meşrutiyeti yeniden ilan etmek olduğunu açıkladı. İdareye karşı düzenli bir muhalefeti temsil eden bu gruplar asker, sivil, müslim-gayrimüslim çok çeşitli kaynaklardan oluşmaktaydı. İttihat ve Terakki, anayasanın yeniden yürürlüğe girmesini istiyordu.
- * Resne’de bulunan Kolağası Niyazi Bey, 3 Temmuz 1908’de, yanına aldığı gönüllülerle dağa çıkıp, Anayasa ilan edilmedikçe silahı elden bırakmayacağını ilan etti. Bu girişim, büyük bir hareketin başlangıcı oldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin önde gelen üyelerinden Binbaşı Enver Bey’in de katılımıyla hareket güçlendi. Yurdun çeşitli yerlerinden özellikle Makedonya’dan halk Yıldız Sarayı’na telgraflar çekerek padişahın 1876 Anayasası’nı yeniden yürürlüğe koymasını istediler. 23 Temmuz 1908 günü İttihat ve Terakki Cemiyeti, Selanik ve Manastır’da İkinci Meşrutiyeti ilan etti. Bu gelişmeler üzerine II. Abdülhamit, 24 Temmuz 1908 günü 1876 Anayasası’nın yeniden yürürlüğe konulduğu ilan etti.

- * Meclis 24 Temmuz 1908'de (10 Temmuz 1324) II. Abdülhamid'in Hatt-ı Hümayunu ile açıldı. Dönemin basını ve yazarları bu olaya “Hürriyetin İlanı” adını verdiler. Kanun-ı Esasi'nin yeniden ilanı sonrası Sadrazam Said Paşa imzalı bir telgraf çekilerek bütün vilayetlere haber verildi.
- * İttihatçılar Kanun-i Esasi'nin ikinci kez yürürlüğe girmesi ve parlamentonun yeniden açılışı ile Osmanlı Devleti'nin hemen kurtulacağını sanıyorlar ve siyasi ıslahatların sosyal ıslahatı gerçekleştireceğine inanıyorlardı. Amaçları altı yüz yıllık ömrünün en sancılı dönemlerini yaşayan devletin yıkılmasını önlemektir.
- * Meşrutiyetin ilanından sonra (30 Temmuz 1908) padişah Yıldız Camii önünde Cuma selamlığına çıktı. Halk marşlar söyleyerek, padişah lehine tezahüratlar yaparak büyük bir coşku içinde padişahı karşıladı.
- * II. Meşrutiyet'in ilanı İstanbul'daki halkı son derece memnun etti. En fazla sevinç gösterilerinin yapıldığı yerler başta Selanik ve İstanbul olmak üzere genelde liman kentleriydi. İstanbul ve Selanik'teki kutlamalar son derece görkemli oldu ve her iki şehirde de caddeler bayraklarla donatıldı. Gösteri sırasında pankartlar açıldı ve “Padişahım çok yaşa, Yaşasın Hürriyet, Yaşasın Anayasa” gibi sloganlar atıldı.

31 MART VAKASI

- * •13 Nisan 1909'da yaşanmış olsa da Rumi takvime göre 31 Mart 1325'te yaşandığı için 31 Mart Vakası denilen olay, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra toprak kayıplarının devam etmesi, siyasi karmaşa ortamının oluşması, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükümeti baskılaması gibi nedenlerle basın üzerinden yapılan karşılıklı propagandalar, gerginliği artırmıştır.
- * •Bu arada, Derviş Vahdeti'nin başında bulunduğu Volkan gazetesi ve İttihad-ı Muhammedi Fırkası, dinin elden gittiği, ülkenin şeriattan ayrıldığı propagandası yaparak askeri kışkırtmaya çalışmıştır. Aynı dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti, güvenliği sağlamak üzere, kendisinin en güçlü olduğu Makedonya'dan İstanbul'a Avcı Taburlarını getirmiştir.

- * İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhinde, muhalefetin dini de alet ederek açtığı kampanyayla siyasi havanın iyice gerginleştiği bu sırada; 13 Nisan 1909'da “şeriat isteriz” diye bağırıp ateş ederek Mebusan Meclisi'ni kuşatılması ve Harbiye Nezareti'nin basılması teşebbüsü 31 Vakası olarak tarihe geçmiştir.
- * Bunlar, şeriatın tam olarak uygulanmasını, hükümetin istifa etmesini, Meclis'ten bazı mebusların uzaklaştırılmasını, bir süre önce görevlerinden alınan Alaylı subayların yeniden yerlerine atanmalarını istemişlerdir. Olayların önünü alamayan Hüseyin Hilmi Paşa Hükümeti istifa etmiştir.

- * İstanbul'daki gelişmeler, Makedonya'yı etkilemiş, Rumeli'nin çeşitli yerlerinden, olayı protesto eden telgraflar padişaha ve hükümete gönderilmiştir. Öte taraftan olayı bastırmak üzere Selanik'ten 15 Nisan 1909 günü, adına "Hareket Ordusu" denilen kuvvetlerin öncü birlikleri İstanbul'a doğru yola çıkarılmıştır. Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu, 24 Nisan 1909'da başkente hakim olarak ayaklanmayı bastırmıştır. Bu ordunun içerisinde Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa da yer almıştır.
- * Böylece, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ve Meşrutiyete karşı yapılan hareket, dolayısıyla da önemli bir iç sorun halledilmiştir. Hareket Ordusu İstanbul önlerine geldiği sıralarda, Ayan ve Mebusan Meclisleri, başkentten daha güvenli görülen Ayastefanos'ta (Yeşilköy) 22 Nisan 1909'da "Milli Meclis" olarak toplanmış ve burada II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini görüşmeye başlamıştır.
- * İstanbul'daki olayların yatıştırılmasından ve başkentte güvenliğin sağlanmasından sonra 27 Nisan 1909 günü "Milli Meclis", bu defa İstanbul'da olağanüstü bir toplantı yaparak, II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesine ve yerine V. Mehmet Reşat'ın padişah yapılmasına karar vermiş, ertesi gün de II. Abdülhamit Selanik'e gönderilmiştir.

- * Selânik'te Alâtini Köşkü'ne yerleştirilen Abdülhamid, orada vaktini marangozluk ve demircilikle geçirdi. (İkinci Abdülhamid'in ustalık derecesinde icra ettiği hobisi marangozluktu. Bugün Yıldız Sarayı'nda bulunan kitaplığı İkinci Abdülhamid yapmıştır.) 19 Ağustos 1909'da kabul edilen bir kanunla, padişahın yetkileri kısıtlanmış; yasama ve yürütme organlarının yetkileri ise çoğaltılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, 31 Marttan sonra yönetimde baskı yoluna sapmasıyla 1910 başı itibariyle iktidara karşı güçlü bir muhalefetin doğmasına, gelişmesine ve yeni iç bunalımların meydana gelmesine neden oldu.

İkinci Abdülhamid Döneminde Yapılan Faaliyetler

- * Bu dönemde sağlık alanında birçok ıslahat yapıldı. Türkiye'nin ilk **çocuk** hastanesi olan Hamidiye Etfal Hastanesi, İstanbul'un Şişli ilçesinde açıldı. Bir kısım masraflarını kesesinden karşıladığı Dârülaceze onun sağlık ve sosyal yardım alanlarında attığı önemli adımlardır.
- * Abdülhamid döneminde eğitime öncelik verilmiştir. Meslek okulları açıldı.

- * İkinci Abdülhamid dönemi kadın yazarların etkili olmaya başladığı bir dönem olmuştur. Fatma Aliye ve Halide Edip Adivar, Abdülhamid döneminin öne çıkan yazarları arasında yer aldı. Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye, Türkiye'nin ilk kadın dergisini çıkardı. Tamamı kadın yazarlardan oluşan Şükufezaar dergisinin ilk sayısı 1886 yılında çıktı.
- * 1884 yılında dönemin ünlü ressamı Osman Hamdi Bey'in teklifiyle Asar-ı Atika Nizamnamesi çıkartıldı. Bu yasa ile birlikte Osmanlı Devletinin sınırları içerisinde bulunan tarihi eserlerin yurt dışına çıkarılması yasaklandı.
- * Osmanlı İmparatorluğunun ilk hafiye teşkilatı Abdülhamid zamanında kuruldu. Jurnal Teşkilatının görevi, padişah ve devlet aleyhinde propaganda yapanları saraya bildirmektir.

- * Dış Türkler'le yakından ilgilendi. Daha saltanatının ilk yıllarında Buharalı büyük Türk âlimi Şeyh Süleyman Efendi'yi resmî vazife ile Türkistan'a gönderdi. Peşte'de toplanan Turan Kongresi'nde de padişahı yine Süleyman Efendi temsil etti. Azerbaycan'da Türkçe öğretimini yasaklayan İran şahı nezdinde teşebbüse geçerek Türkçe'nin yeniden öğretim dili olmasını sağladı.
- * Söğüt'ü imar etti; buradaki Osmanlı Devleti'nin kurucuları Türk büyüklerinin türbe ve mezarlarını tamir ettirdi. Bölgede yaşayan ve kendisinin “öz hemşerilerim” dediği Karakeçili aşiretinden iki yüz kişilik bir Söğütlü Maiyet Bölüğü kurdu.

Abdülhamid'in en başarılı yönü dış politikasıdır. Dünyadaki politik gelişmeleri yakından takip etmek üzere sarayda bir çeşit bilgi merkezi kurdu. Ülke ile ilgili bütün dünyada çıkan yazılar ve dış temsilciliklerden padişaha gelen raporlar burada toplanır ve değerlendirilirdi. Padişah, gerektiğinde yerli ve yabancı ilim adamlarından dış politika konusunda bilgi alırdı. Dış politikada temel amaç, imparatorluğun barış içinde yaşamasını temin etmektir. Devletler arası rekabetin Türkiye üzerinde yoğunlaştığı bir devirde böyle bir siyaseti uygulamak gerçekten zordu. Abdülhamid, Avrupa devletlerinin Türkiye üzerinde birbiriyle çelişen çıkar ve ihtiraslarından faydalandı.

İkinci Abdülhamid Döneminde Diğer Bazı Faaliyetler

- Anadolu Osmanlı Şimendifer Kumpanyası kuruldu
- Posta ve Telgraf Mektebi Alisi kuruldu
- Yıldız Sarayı, Osmanlı Devleti'nin ana sarayı olarak kullanıldı
- Sanayi-i Nefise (Güzel Sanatlar) Mektebi açıldı.
- Mecelle (Osmanlının ilk medeni kanunu) yürürlüğe girdi.
- İstanbul Darülfünun'u (üniversite) açıldı.

- * II. Abdülhamid bütün vilâyetlerle sancakların çoğunda rüşdiyeler (ortaokul) kurdurdu.
- * II. Abdülhamid ayrıca, başta İstanbul olmak üzere imparatorluğun çeşitli şehirlerinin önemli fotoğraflarını ihtiva eden çok değerli bir albümler koleksiyonu hazırlattı. Bu albümler bugün İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi'nin önemli bir bölümünü teşkil etmektedir.
- * Bütün memlekette ticaret, ziraat ve sanayi odaları da yine Abdülhamid zamanında açıldı.
- * İlk defa “tahrîr-i nüfûs” teşkilâtı kurularak, memlekette insan gücü ve mal varlığının istatistikî bir şekilde her yıl düzenli olarak tespitine çalışıldı.
- * Askerî ıslahat için Almanya'dan uzmanlar getirtilirken Almanya'ya eğitim için Türk subayları gönderildi.

İkinci Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımları

Osmanlı Devleti'nin XVII. yüzyılın başlarından itibaren önce duraklamaya sonra da gerilemeye başlaması üzerine, bu geriye gidişi önlemek ve devleti güçlendirmek amacıyla çeşitli dönemlerde birçok yenilik hareketi yapılmıştı. Ancak bu yenilik hareketlerinden istenilen sonuç alınamadığından devlet gittikçe zayıflamış, büyük iç ve dış sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise Osmanlı Devleti'ni kurtarmak amacını güden birtakım fikir akımları belirmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'ni düştüğü zor durumdan kurtarmak, gidişatını değiştirmek ve devleti eski gücüne kavuşturmak amacıyla toplum içinde etkili olan fikir akımları Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık ve Türkçülük şeklinde sıralanabilir.

Osmanlıcılık

Osmanlıcılık, Osmanlı sınırları içerisinde yaşayan unsurlar arasında din, mezhep, ırk, milliyet farkı gözetmeksizin adalet, hürriyet, eşitlik havası içinde bir arada tutulmalarını ve yaşamalarını temin etmek isteyen ve bu anlayışa bağlı olarak devletin mevcut sınırlarını koruma amacı güden fikir akımıdır. Osmanlıcılık düşüncesi kendi döneminde daha çok İttihad-ı Anasır (unsurların birliği) adıyla savunulmuştur. “Osmanlıcılık” adı Yusuf Akçura’nın 1903’te yayımlanan Üç Tarz-ı Siyaset adlı kitabının etkisiyle yaygınlık kazanmış ve daha çok Osmanlıcılık düşüncesinin karşıtları tarafından kullanılmıştır.

- * Fransız İhtilali’nin Osmanlı devleti içinde yaşayan azınlıklar üzerinde yaptığı olumsuz etkiler nedeniyle bu düşünce, Türk aydınları tarafından siyasi anlamda kullanılmaya başlandı. Osmanlıcılık 1839’da ilan edilen Tanzimat Fermanı’ndan itibaren Osmanlı Devleti’nin resmi görüşü olmuş ve 1876 Kanun-ı Esasi’nin ana düşüncesini oluşturmuştur. Osmanlıcılık şuuru üç temel unsura dayanıyordu: Osmanlı hanedanı, Osmanlı vatani ve müşterek menfaat.

- * Osmanlıcılık akımının temsilcileri için bu üç temel ilke sayesinde Osmanlı milleti teşkil edilecek ve devlet de ancak bu sayede yıkılmaktan kurtulabilecekti. Bu görüşü savunan Genç Osmanlılar zamanla azınlıkların meşrutiyet düzeni içinde eriyebileceklerine inanıyorlar, böylece Osmanlı Milleti'nin oluşacağını düşünüyorlardı.
- * Osmanlıcılık siyasi bir hareket veya program olarak başarıya ulaşamamıştır. Tanzimat döneminde cazip bir fikir hareketi iken, II. Abdülhamit döneminden itibaren etkisini kaybederek yerini İslamcılık ve Türkçülük akımlarına bırakmıştır. Osmanlıcılık fikrini zayıflatan ilk büyük etki 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve bu savaşın sonuçları olmuştur. Bu savaş sırasında Balkanlarda Osmanlı egemenliğinde yaşayan Hristiyanların Müslümanlara kötü davranmaları, Rusların Rum ve Ermenileri kışkırtmaları büyük tepki toplamıştır. II. Abdülhamit'in de Osmanlılık fikrinin zararlı olduğu kanısına vararak istibdat yönetimini uygulaması, bu akımın uygulamadaki başarısını azaltmış ve fikrin önemini kaybolmasına sebep olmuştur. I. Balkan Savaşı Osmanlıcılık akımına son darbeyi vuran en önemli olay olacaktır.

İslamcılık İslâmcılık akımı, Müslüman aydın ve düşünürlerin Batı karşısında yenik düşen İslam dünyasını içinde bulunduğu gerilikten kurtarma yönündeki arayışlarının ortaya çıkardığı bir akım olarak tanımlanabilir. İslamcılara göre toplumun temel direği dindir. Kavmiyet farkı gözetilmeksizin halifenin etrafında tüm Müslümanların birleşmesi gerekmektedir. İslamcılar genel olarak devletin geri kalmasını şeriat esaslarından ayrılmış bulunmalarına bağlamaktadırlar. Aşırı tutucu ve ılımlılar olarak ikiye ayrılan İslamcılardan tutucu olanlar gerilemenin nedenini şeriattan ayrılmak olarak görürler. İlimliler ise, Batı'nın Osmanlı Devleti'nden ileride olduğunu kabul etmişlerdi. Bu yüzden Batı'nın teknik üstünlüğünün alınmasının şart olduğunu savundular. Buna karşılık ahlak ve maneviyat bakımından zayıf olduğunu ileri sürüp Batı taklitçiliğine de karşı çıktılar.

- * İslamcılık, Osmanlı Devleti'nin sosyal ve siyasi bütünlüğünü korumak amacıyla ileri sürülen fikir akımlarından biri olarak, gerek Tanzimat'tan önceki devrede, gerek Tanzimat devrinin fermanlarında ve bu devrin fikir hareketlerinde, gerekse I. ve II. Meşrutiyet devrinin fikir ve uygulama alanında görülmüştür. Bir düşünce akımı olarak İslamcılığın tam olarak ne zaman başladığını söylemek mümkün değildir. Bilhassa I. Meşrutiyet'in sonlarına doğru büyük bir gelişme göstermiştir. İslamcılık, yoğun olarak II. Abdülhamit döneminde kendisi ve rakipleri tarafından tartışılmaya başlandı.
- * II. Abdülhamit, İslamcılık politikasıyla hem Balkanlardaki Panislavizm'i etkisiz duruma sokmak, hem de içeride siyasi rakiplerinin gücünü kırmak istiyordu. Müslümanların Osmanlı hilafeti ve saltanatına bağlanması ile imparatorluğun devam etmesinin mümkün olacağını düşünürken, dış siyasetinde de Panislamizm'i benimsedi. Hilafetin manevi gücünü Rusya'dan başka, sömürgelerinde milyonlarca Müslüman'ın yaşadığı İngiltere, Fransa ve Hollanda'ya karşı da kullanmaya çalıştı. Devlet içinde Arap unsurlara ilgi gösterildi. İslam ülkelerinde etkili tarikat şeyhleriyle münasebetler kurularak uzak İslam topluluklarıyla sembolik de olsa diplomatik temas tesis edildi.

- * Sultan Abdülhamit, İslamcılık siyasetini devletin resmi siyaseti haline getirirken önemli fikir adamlarından da yararlanmıştır. Bu fikir adamlarının en önemlilerinden birisi Cemalettin Afgani'dir. Afgani, İslamcılığın kurucusu değil, fakat canlandırıcısı ve yayıcısıdır. Sultan II. Abdülhamit, Cemalettin Afgani'den başka Said Halim Paşa ve Ahmet Cevdet Paşa gibi fikir adamlarından da yararlanmış ve bu konularda onlarla görüşmüştür. Ancak Osmanlı Devleti ve aydınlar, Müslüman toplumlara el atmakta bir hayli geç kalmışlardı.
- * İngiltere, Ortadoğu ve Hindistan'daki Müslüman ülkelerde çoktan faaliyetlerine başlamıştı. Bunun sonucu olarak I. Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti'nin ilan ettiği cihat-ı ekber çağrısına Arap ülkeleri Türklere karşı savaşılarak cevap verdiler. Böylece İslamcılık düşüncesi İslam dünyasının bir bölümünde bütün maddî dayanaklarını yitirmiş oluyordu.

- * **Batıcılık** Tanzimat'tan sonra devleti kurtarmak ve modernleştirmek yolunda ortaya çıkan fikir akımlarından biri de Batıcılıktır. Bu akım, diğerk akımlar gibi “bu ülke nasıl kurtulur” sorusundan doğmuş ve kurtuluşun reçetesini Batıda görmüş bir düşünce akımıdır. Batıcılık yenileşme teşebbüsleriyle başlayan bir hareket olmakla beraber, adı özel olarak Meşrutiyet sonrasında meydana çıkan düşünce hareketiyle şekillenmeye başlamıştır.
- * Batıcıların kendi aralarında tam bir fikir birliğı içinde oldukları söylenemez. Batılı olabilmemiz için onların yalnızca bilim ve tekniğini almamızın kafi geleceğini savunanlar olduğu gibi, bilim ve tekniğin yanında sanat, felsefe ve fikir sistemlerinin de alınması gerektiğini, hatta bunun yanında ahlak, örf ve adetlerinin de alınması gerektiğini savunanlar olmuştur. İşte bu düşünce ayrılığı Batıcıları ikiye ayırmıştır. Batıcılar arasında fikir ayrılığında Celal Nuri ve Abdullah Cevdet ön plana çıkmaktadır. Batıcılık düşüncesini savunanlar bu dönemde bir siyasi oluşum içinde toplanmamışlar ve genellikle birbirlerinden kopuk bir şekilde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir.

Türkçülük Türkçülük, genel olarak tüm Türklerin bir araya getirilmesi düşüncesidir. Diğer akımlara oranla daha geç ortaya çıkmasına karşılık Milli Mücadele'nin başarıya ulaştırılması ve Cumhuriyetin kurulmasında rol oynayan en önemli akımdır. Bu akım, önceleri Abdülhamit devrinde dil, edebiyat ve tarih alanlarında bir fikir hareketi olarak gelişmiş, daha sonra ise Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi bir idare ve siyaset sistemi haline gelmiştir.

Türkçülük akımının başlangıcı, Mustafa Celalettin Paşa'nın 1869'da Sultan Abdülaziz'e sunduğu bir kitaba kadar geri götürülmektedir. Fakat ilk defa sosyolojik bir metotla, eksik ve dağınık fikirlerin toplanması ve bir sistem haline getirilmesi II. Meşrutiyet döneminde sağlanmıştır. Kasım 1908'de Rusya'dan kaçarak İstanbul'a gelen bazı Türkçülerin kurdukları "Türk Derneği" bu akımın beşiği olmuştur. Türk Derneği'nin kendi kendisini kapatmasından sonra Türkçüler bu kez Türk Yurdu Cemiyet"inde toplanmaya başladılar. Fakat Türkçülüğün asıl örgütlenmesi "Türk Ocağı" derneğinde gerçekleşti.

Türkçülük akımı, devletin kurtuluş ve yükselme çaresini, Türk unsurunun millet halinde oluşmasında, milli varlığı idrak etmesinde aramıştır. Devlet içindeki Türklerin de bilinçlendirilmesini ve bu halka dayanarak sınırların oluşturulmasını, sonraki süreçte sınırların dışındaki Türklerin de bilinçlendirilerek birliğin büyütülmesi amacını taşıyan bu akımın temsilcilerinden en önemli isim şüphesiz Ziya Gökalp'tir. Ziya Gökalp Türkçülük hareketini sosyolojik bir metotla ele almış ve bunu bir sistem haline getirerek Türk kamuoyuna sunmuştur. Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı bu akımın güçlenmesine neden olmuştur.

Zamanla Türkçülük akımı paralelinde ve hatta onunla iç içe olarak dünyadaki bütün Türklerin birleştirilmesini amaçlayan Turancılık ve Pantürkizm adı verilen bir akım daha gelişti. Ancak I. Dünya Savaşı sırasında yaşanan olaylar ve deneyimlerle Turancılık fikrinin gerçekleşmesinin mümkün olmayacağı anlaşıldığından daha gerçekçi bir politika ile Türkçülüğün sınırları belirlenmiştir.